

HELSE- OG OMSORGSDEPARTEMENTET
Postboks 8011 Dep
0030 OSLO

Dato: 13.10.2023
Dok.nr: 23/03418-7
Deres ref:
Saksbehandler: Kristina Forsberg

Troms og Finnmark fylkeskommunes innspill til stortingsmelding om folkehelse og levekår i samiske områder

Det vises til invitasjon fra Helse- og omsorgsdepartementet og Kommunal- og distrikts-departementet om innspill til den årlige stortingsmeldingen om samisk språk, kultur og samfunnsliv. Departementet har pekt på noen utvalgte temaer som vil være særlig aktuelle å løfte frem i stortingsmeldingen:

- Hva er spesielle folkehelse- og levekårsutfordringer i samiske områder?
- Hvilke positive ressurser i samisk kultur og samfunnsliv kan styrkes på måter som gir god helse?
- Hvor egnet er den generelle folkehelsepolitikken for å fremme helse i den samiske befolkningen, og hvilke tilpasninger trengs?
- Hva kan regjeringen bidra med for å fremme folkehelse og levekår i samiske områder?

Fylkeskommunens innspill baserer seg på kunnskap fra Senter for samisk helseforskning, fylkehelseundersøkelsen for Troms og Finnmark fra 2019 (med egen modul for deltakere med samisk eller kvensk/norskfinsk bakgrunn), tjenester som SANKS (Samisk nasjonal kompetansetjeneste – psykisk helsevern og rus), Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport, NOU:er fra 2023 *Tid for handling – personellet i en bærekraftig helse- og omsorgstjenester* og *Den store forskjellen – om kvinners helse og betydningen av kjønn for helse*, og innspillsmøte til meldingen i forbindelse med folkehelsekonferansen 2023.

Videre er føringer i folkehelseloven og samarbeidsavtalen med Sametinget grunnlag for innspillene. Folkehelseloven stiller krav til fylkeskommunen om å ha oversikt over helsetilstand og faktorer som påvirker helsen. Spesielle folkehelseutfordringer for den samiske befolkningen skal vurderes. Et godt kunnskapsgrunnlag for den samiske befolkningen er en prioritert oppgave i fylkeskommunens folkehelsearbeid, og det er i denne sammenhengen etablert et godt samarbeid med UiT – Norges Arktiske Universitet og senter for samisk helseforskning.

Troms og Finnmark fylkeskommune har hver for seg, og sist i fellesskap, hatt et mangeårig formelt samarbeid gjennom en samarbeidsavtale med Sametinget. Avtalen løfter problemstillinger som er viktige for å inkludere samisk språk og kultur på flest mulig samfunnsområder, slik at samiske samfunn og næringer har en trygg fremtid. Sist signerte samarbeidsavtale fra 2022, løfter blant annet opp tema som

møteplasser, språkutvikling, levekår, folkehelse, vold, mobbing og diskriminering. For Troms og Finnmark fylkeskommune er samisk og kvensk en naturlig og viktig del som skal ligge til grunn for all vår virksomhet. Det er et sentralt element for at alle innbyggere i våre områder skal ha mulighet for å kunne delta i et fritt offentlig ytringsrom og vårt demokrati.

Hva er spesielle folkehelse- og levekårsutfordringer i samiske områder?

Identitet:

Fornorskningspolitikken staten førte fra 1850-tallet og helt frem til vår tid fratok eller svekket flere generasjoner med samer sin kultur og sitt språk, samt at den legitimerer negative holdninger til og diskriminering av samer. Politikken som ble ført påvirker fortsatt generasjonene etter. Intern diskriminering og skam kan også følge, blant annet kan de som ikke mestrer samisk språk oppleve at de ikke er "samisk nok". En annen utfordring er motsetninger mellom den yngre generasjonen som ofte ønsker å "gjenoppdage" sine samiske røtter, og besteforeldre-generasjonen som enda delvis ønsker å holde avstand til det samiske språk og kultur, på grunn av fornorskningen. Språk er en særlig viktig identitetsmarkør, og er en viktig del av fylkeskommunens samarbeidsavtale med Sametinget. Avtalen slår fast at retten til å lære, bruke og utvikle sitt arvespråk er en grunnleggende menneskerettighet, men som ennå ikke er oppfylt for mange samer i dag. For Troms og Finnmark fylkeskommune er det særlig viktig at regjeringen følger opp NOU 2016:18 Hjertespråket. Fylkeskommunen gjør et utbredt tospråklighetsarbeid for at den samiske befolkningen skal få møte sitt språk i møte med offentlige tjenester og i det offentlige rom, og for å stimulere til å få flere språkbrukere i de samiske språkene. Synliggjøring av samiske stedsnavn, skilting og bidrag til de samiske språk og kultursentrene er i så måte viktige og relevante tiltak for å underbygge økt bruk og synlighet av samisk språk i samfunnet.

Å balansere mellom to kulturer er en utfordring for samisk ungdom. Ungdommer som vokser opp i familier med tradisjonelle samiske yrker som reindrift opplever at det er vanskelig å kombinere det norske livet med lange skoledager, og reindrift der hele familien tradisjonelt er involvert. Det oppleves som en mangel på tilpasningsmuligheter til å kombinere de to kulturene/livsformene. Samisk identitet oppleves forskjellig - ikke bare fra person til person, hvor man bor spiller også inn. Det å være same i en kommune som Karasjok og Kautokeino der den samiske befolkningen utgjør majoriteten oppleves annerledes enn å være en del av en minoritet. Overgangen fra en majoritetskommune til en minoritetskommune ved for eksempel oppstart ved universitet oppleves ofte som vanskelig.

Hvis man som same tilhører en seksuell- eller kjønnsminoritet er man en minoritet i minoriteten, og man kan oppleve diskriminering både som "skeiv" og som same. I tillegg kan det være vanskelig å stå frem med sin legning i samiske samfunn der religion står sterkt, og lav aksept for å stå frem.

Diskriminering, vold og overgrep:

I september 2023 lanserte Amnesty Norge en rapport som belyser omfanget av samehets i sosiale medier. Rapporten konkluderer med at hver fjerde ytring om samer er negativ. Troms og Finnmark fylkeskommune vil være med i å tilrettelegge for at alle innbyggere uavhengig av etnisitet, kjønn, seksuell orientering, funksjonsevne og religiøs eller sosial bakgrunn, skal oppleve reell ytringsfrihet og lik mulighet til å ta del i det offentlige ordskifte. Samarbeidsavtalen med Sametinget understreker at partene vil støtte opp om relevant forskning og tiltak for å oppnå dette.

I forlengelse av Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport, vil fylkeskommunen bidra til å følge opp de tiltak og anbefalinger som understøtter et åpnere og tryggere samfunn for urfolk og minoriteter i regionen. Et hovedfunn i rapporten er at det er svært lite kunnskap om samiske forhold i majoritetsbefolkninga. Dermed får stereotypiene og samehetsen grobunn til å vokse. Dette må det gjøres noe med i skoleverket og på andre arenaer. I folkehelsemeldingen vises det til rapporten «Holdninger til samer og nasjonale minoriteter i Norge» fra Norges institusjon for menneskerettigheter. Også der kom det fram at mange har lite kunnskap om og kontakt med samer.

I nevnte fylkeshelseundersøkelse rapporterte en av tre i samiske gruppen at de har blitt diskriminert. Hyppigste årsaken var etnisk bakgrunn.

Data fra SAMINOR om partnervold viser at vold i nære relasjoner er utbredt i samiske kjerneområder. Fenomenet «arves» fra en generasjon til neste. Dette er en uønsket arv som ikke er knyttet til samisk kultur, men utfordringen er godt kjent også gjennom internasjonal forskning fra marginaliserte samfunn. Sammenhengen mellom å bli utsatt for vold i barne- og ungdomsår og bruk av medisiner for psykiske plager hos voksne har blitt forsket på og bør undersøkes nærmere i samiske miljøer.

Å diskutere diskriminering, vold og overgrep i en større historisk og kulturell sammenheng vil være fruktbart.

Selv mord:

Ifølge FHI hadde Troms og Finnmark den høyeste selvmordsraten i Norge i 2020 med 17,4 selvmord per 100 000 innbyggere over 10 år. Å arbeide med selvmordsforebyggende tiltak i samiske områder krever kunnskap om den samiske befolkningen. Tradisjoner, kjønn, alder, næringsvirksomhet og hva språklig og kulturell tilpasning betyr i praksis er viktige aspekter.

Praktisk tilgang til tjenester:

Tilgang til opplæring på samisk og kulturell og språklig tilrettelegging i offentlige tjenester er lovfestede rettigheter i forvaltningsområder for samisk språk og til en viss grad i resten av landet. Vedtatte lover og regler viser seg vanskelig å iverksette av ulike grunner. Det kan være mangel på ressurser og tilgang på samiskspråklig arbeidskraft, manglende kunnskap om rettigheter både blant administrativt ansatte og samisk befolkning, og at det ikke prioriteres.

Sametinget og Troms og Finnmark fylkeskommune har en felles forpliktelse gjennom samarbeidsavtalen om at offentlige velferdstilbud av generell karakter skal inneha nødvendig samisk språkkompetanse for å tilby likeverdige tjenester til samisktalende brukere. En aktuell utfordring når lovpålagt tilbud ikke gis er at for mye ansvar faller på de som har behov for tjenester/opplæring for sitt barn. I noen tilfeller blir de bedt om selv å finne lærere som kan språket deres. Det er viktig at ansvaret for å ivareta rettigheter til den samiske befolkningen forblir i tjenestene, slik at ikke dette blir en ekstra belastning. Hjemmebaserte helse og omsorgstjenester brukes i mindre grad av samiske familier, noe som kan kobles til at samer foretrekker støtte fra familien. Tradisjonen og kulturen om «å ta vare på sine egne» er imidlertid i ferd med å endre seg, men tidligere erfaringer med stigmatisering og diskriminering i helse- og omsorgssektoren må hensyntas.

Klima:

Observasjoner antyder en positiv sammenheng mellom områder som er forvaltet av urfolk og bevaring av biologisk mangfold. Samtidig rammes urbefolkninger som den samiske tidligere enn resten av befolkning. Varmere temperaturer fører til blant annet mer is om vinteren som gjør det vanskelig for reinsdyr å finne mat, i tillegg til en klimapolitikk der løsninger ofte innebærer store arealinngrep i beiteland for reinsdyr og som medfører en økonomisk, fysisk og psykisk utfordring for reinsamer. Begrepet grønn kolonialisme blir brukt spesielt blant den unge generasjon i denne sammenheng som kjenner på fortvilelse av å være en del i en stat som er "imot" dem, noe som beskrives som en psykisk belastning av de unge og utgjør en risiko for manglende tillit til stat og myndigheter.

Tannhelse:

Tannhelse er en av de store folkehelseutfordringene i samiske områder. Studien «Tannhelse i Nord» som ble gjennomført i de samiske språkforvaltningskommunene viser at omtrent halvparten av den voksne befolkning hadde tannløsnings sykdom og det var mer karies hos voksne i kystkommunene enn hos voksne fra innlandet. Omtrent 80% av de som deltok i studien hadde opplevd ubehag eller problemer fra tenner og proteser. Barnefattigdom i samiske samfunn og hvordan dette henger sammen med usunn mat og sukkerholdige matvarer er ikke godt dokumentert, men økonomi kan være en faktor til dårlig tannhelse og andre helseutfordringer. I tillegg har mange eldre samer kun minste pensjon.

Kvinnehelse:

Kunnskap om samisk helse i et kjønnsperspektiv kan hevdes å være særlig viktig i oppfølgingen av innbyggere i regionen. Troms og Finnmark fylkeskommune støtter kvinnehelse-utvalgets anbefaling om en styrking av Senter for samisk helseforskning og tverrfaglige prosjekter relatert til kvinnehelse og samisk helse i et kjønnsperspektiv.

Samisk ungdomshelse:

Unge samer er skuffet over å ha mistet muligheten til å lære samisk. Skolene tar ikke dette seriøst nok og elever får ikke oppfølgingen de trenger. Det er behov for kultursensitive helsetjenester og unge samer melder om at tabubelagte temaer som voldtekt er vanskelig å ta opp, psykologer forstår ikke den kulturelle bakgrunnen (av og til er tilbakemeldinger krenkende), det er svekket tillit til de psykososiale helsetjenestene, og uvitenhet om spesialiserte helsetjenester som SANKS.

Hvilke positive ressurser i samisk kultur og samfunnsliv kan styrkes på måter som gir god helse?

Språk har potensial som positiv helsefaktor på flere måter. Det kan styrke egen identitet og tilknytning til samisk kultur. Dette gjelder både for de som mestrer samisk godt, og de som kan ha nytte og glede av å lære språket. I tillegg kan en grunnleggende kunnskap om det samiske språk i den norske befolkningen bidra til at den samiske kulturen føles mindre fremmed, og dermed ta bort noe av grunnlaget for at samehets får vokse fram. Samarbeidsavtalen mellom Troms og Finnmark fylkeskommune og Sametinget fremhever betydningen av å etablere, sikre og styrke samiske møteplasser for å gi rom for å utøve og utvikle samisk språk og kultur. Vår region har flere store og små møteplasser som bidrar til dette, hvor Riddu Riđđu Festivála, Márkomeannu, kunstnerkollektivet Dáiddadállu er viktige møteplasser for alle alder, og i 2023 ble Romssa Sámi Viessu – Samisk Hus etablert (i Tromsø). De samiske språk og kultursentrene og deres språkarbeid er av vesentlig betydning. Sentrene har tiltak rettet mot alle deler av

vårt samfunnsliv, fra den yngste målgruppen i barnehagen, grunnskolen og til øvrig befolkning som ønsker å lære seg eller styrkes i sitt hjertespråk.

Slike språkarenaer betyr en utvikling av nye språkbrukere, men også en utvikling av språket som følger øvrig samfunnsutvikling.

Samiske kunst- og kulturinstitusjonene er av særlig viktig betydning både som møteplass, men også som steder der den samiske befolkningen og øvrig befolkning, kan oppleve kunst og kultur på sitt eget språk, og historier sprunget ut fra egen kultur. Det samiske nasjonalteateret Beavvaš, Sámi Dáiddaguovddáš (Samisk senter for samtidskunst) og RiddoDuottarMuseat er blant de største institusjonelle kulturbærerene og er positive ressurser som fremmer god helse i samiske samfunn.

Den samiske samfunnsstrukturen der storfamilien og lokalmiljøet er sentralt, og naturen spiller en viktig rolle kan være et godt utgangspunkt for folkehelseiltak. Helsefremmende tiltak for å redusere risiko for diabetes type 2 kan gi bedre resultater dersom man tilegner seg kulturforståelse i samarbeid med lokale aktører. Ressursen innenfor kjernefamilie hvor familien tar vare på sine eldre og syke, slik at de ikke trenger offentlig hjelp eller må på offentlige institusjoner er todelt. Dette igjen medfører at de ikke har krav på offentlig støtte. Dette ser man spesielt i tannhelsetjenesten hvor tannbehandling for gruppe C1 og C2 dekkes av det offentlige så lenge du er på sykehjem eller hjemmesykepleie.

En annen positiv ressurs er kosthold i samiske samfunn. Reinkjøtt er et lokalt produsert magert kjøtt, og som har et positivt potensial for helse i hele befolkningen, i tillegg til at nærprodusert mat har et positivt klimaaspekt.

Hvor egnet er den generelle folkehelsepolitikken for å fremme helse i den samiske befolkningen, og hvilke tilpasninger trengs?

Fylkeskommunen mener det er svært positivt at samisk folkehelse løftes fram i den siste folkehelsemeldingen med konkrete tiltak og midler. Folkehelsemeldingen som ble lagt frem tidligere i år løfter flere av de aktuelle temaene som er beskrevet i dette innspillet, som diskriminering, vold, behov for forskning og støtte til FoU-miljøer og konsekvenser av forforskningen. Perspektiver fra Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport må innlemmes i den generelle folkehelsepolitikken. Det er behov for en synliggjøring av hvordan den samiske befolkningen påvirkes av både klimaendringer og klimapolitikk. Kvinnehelseutvalgets rapport må følges opp hvor det vektlegges at det er behov for mer forskning som legger samiske kvinners perspektiv til grunn. Det er positivt at FHI allerede inkluderer informasjon om den samiske befolkningen under viktige folkehelse temaer som overvekt og fedme.

Hva kan regjeringen bidra med for å fremme folkehelse og levekår i samiske områder?

Troms og Finnmark fylkeskommune mener at regjeringen bør støtte opp om befolkningsundersøkelser i samiske områder og sikre at SAMINOR 3 kan fullføres i sin helhet frem til 2025.

Det er gjennom innspills møter med et mangfold av aktører, og gjennom folkehelsemeldingen listet opp flere konkrete tiltak som fylkeskommunen vil understøtte:

- Desentralisert utdanning i samiske kjerneområder innenfor helse, oppvekst og utdanning – styrke studietilbudet der det er vanskelig å finne kvalifisert arbeidskraft.
- Økonomisk støtte til å ansette samisktalende i visse tjenester, som samisk tolk på sykehus.
- Støtte til språkopplæring og kulturell tilpasning slik at generelle folkehelseiltak også når den samiske befolkningen.
- Øke kunnskap om samiske forhold i forvaltningens administrasjon. Øke kunnskap om rettigheter knyttet til opplæring og tjenester på samisk.
- Styrke de samiske kunst- og kulturinstitusjonene, organisasjonsliv, festivaler, språk- og kultursenter, og andre samiske møteplasser.
- Anerkjennelse av den tradisjonelle livsstilen som likeverdig – og til å lære av for storsamfunnet.
- Kommunen kan gi forskrifter om at alle i grunnskolealder i samiske distrikt skal ha opplæring i samisk. (lov om grunnskole og videregående opplæring)
- Oversette materiell og verktøy til de samiske språkene om hvordan oppdage, avdekke og intervensere ved selvmordsfare. Utvikle opplæringsmateriell tilrettelagt for samisk.
- Rimeligere tannbehandling hos eldre, og tilrettelegge for god opplæring av helse og tannhelse allerede i ung alder.
- God folkehelsepolitikk i samiske samfunn må få et samisk perspektiv. Eksempel er innføring av tradisjonell mat på helseinstitusjoner.
- Gi støtte til interesseorganisasjoner for skeive samer.
- Synliggjøring av samiske stedsnavn på kartverk og i naturen, med forklaring på navnet, med historier om navnets opprinnelse og lignende.

Troms og Finnmark fylkeskommune avgir følgende administrative innspill til den kommende stortingsmeldingen om folkehelse og levekår i samiske områder:

1. Fylkeskommune støtter arbeidet med stortingsmeldingen om folkehelse og levekår i samiske områder.
2. Stortingsmeldingen bør vektlegger helse- og levekårsutfordringer i samiske områder knyttet til identitet, diskriminering, vold og overgrep, selvmord, praktisk tilgang til tjenester, klima, tannhelse, kvinnehelse og samisk ungdomshelse.
3. De positive ressursene knyttet til språk og kultur, samiske kunst- og kulturinstitusjoner og den samiske samfunnsstrukturen forutsettes blir prioritert i stortingsmeldingen.
4. Fylkeskommunen forventer at perspektiver fra Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport innlemmes i den generelle folkehelsepolitikken. Dette for å styrke det helsefremmende arbeidet i den samiske befolkningen. Det er videre behov for en synliggjøring av hvordan den samiske befolkningen påvirkes av både klimaendringer og klimapolitikk. Forskning som legger samiske kvinners perspektiv til grunn, må styrkes.
5. Fylkeskommunen ber regjeringen om å fremme folkehelse og levekår i samiske områder med følgende tiltak:

- Støtte opp om befolkningsundersøkelser i samiske områder og sikre at SAMINOR 3 kan fullføres i sin helhet frem til 2025.
- Styrke helsetjenestene for unge – og bidra til opplæring og tilpassing av kulturell kontekst.
- Styrke språkopplæring knyttet til opplæring og offentlige tjenester.
- Styrke desentralisert utdanning i samiske kjerneområder.
- Forsterke innsatsen for å få rimeligere tannbehandling.
- Bidra med støtte til samiske interesse og ungdomsorganisasjoner.

Med hilsen

Vibeke Skinstad
Etatssjef plan og kulturetaten

Kristina Forsberg
Leder

Dokumentet er elektronisk godkjent og har ingen signatur